

MAHMUDXO'JA BEHBUDIY-MILLIY MA'NAVIYAT RAHNAMESI

JUMASHOVA SAYYORA SHONAZAROVNA

University of business and Science Aniq va tabiiy fanlar kafedrası
Lotin tili va tibbiy terminologiası
fani o'qituvchisi
BuxDu mustaqil izlanuvchisi

Annotsiya

Ushbu maqolada Mahmudxo'ja Behbudiyning ilm –ma'rifatga qo'shgan hissasi , matbuot ishlari, yozgan asarlari va risolalari haqida, hamda uning milliy ma'naviyat rahname si sifatida tanilgani haqida bayon etilgan, uning hayoti davomida qilgan safarlari ham adibning jamoa orasida talishiga , ulug'likka , mashhurlikka erishishiga sabab bo'lgan. Doimo xalqni ilmi ,ma'rifatli, madaniyatli bo'lishga undagan adibdir

Kalit so'zlar: *jadidchi, targ'bot, bilim. Milliy-ma'naviyat, madaniyat, tilshunos, rahnamo, mustamlaka, gazeta.*

Abstract

This article describes the contribution of Mahmudkhoz Behbudi to science and enlightenment, his press work, his written works and treatises, and his recognition as a national spiritual leader. The travels he made during his life also contributed to the writer's recognition, greatness, and popularity among the community. He is a writer who always encouraged the people to be knowledgeable, enlightened, and cultured

Keywords: *Jadidist, propaganda, knowledge. National spirituality, culture, linguist, leader, colony, newspaper.*

Аннотация

В этой статье описывается вклад Махмудходжа Бехбуди в науку и просвещение, его работа в прессе, его письменные работы и трактаты, а также его признание в качестве национального духовного лидера. Путешествия, которые он совершил в течение своей жизни, также способствовали признанию писателя, величию и популярности среди общества. Он писатель, который всегда призывал людей быть знающими, просвещенными и культурными

Ключевые слова: *джадидизм, пропаганда, знание. Национальная духовность, культура, лингвист, лидер, колония, газета.*

Mahmudxo‘ja Behbudiy 1875-yilning 19-yanvarida (hijriy 1291 10-zulhijja) Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog‘ida ruhoniylar oilasida dunyoga kelgan va otasi Behbudxo‘ja Solihxo‘ja o‘g‘li Turkistonlik, Ahmad Yassaviyning avlodlaridan, ona tomondan bobosi Niyozxo‘ja Urganchlik bo‘lib, amir Shohmurod zamonida (1780 – 1785) Samarqandga kelib qolgan. Behbudiy 1908-yili “Qiroatxonayi Behbudiya” (*keyinchalik “Behbudiya” nomi bilan mashhur bo‘lgan*) kutubxonasini ochgan. Ushbu kutubxona ikki navbatda – soat 9 dan 17 gacha va soat 18 dan 24 gacha ishlab, 60 dan 110 gacha bo‘lgan kitobxonlarga xizmat ko‘rsatgan. Behbudiy “Samarqand kutubxona islomiyasi” maqolasida kutubxonada 600 ta kitob va risola, gazeta va jurnallar esa undan ham ko‘p bo‘lganini yozgan.

1914-yilgi sayohati davomida Kavkaz, Qrim, Turkiya, Misr, Yunoniston, Bulg‘oriston, Avstriya va Germaniyaning turli shaharlarida bo‘lib, u yerlardan o‘z kutubxonasi uchun juda ko‘p kitob va risolalar olib kelgan.

Mahmudxo‘ja Behbudiy 1913-yildan matbuot ishlarini yo‘lga qo‘ygan va shu yilning apreldan “Samarqand” gazetasi hamda avgust oyidan “Oyina” jurnali chiqqan boshlagan. “Samarqand” gazetasi o‘zbek va tojik tillarida, haftada ikki marta, dastlab ikki, so‘ng to‘rt sahifada chop etilgan. 1913-yil 17-sentyabrda gazetaning 45-soni chiqqan bo‘lib, bir tomondan, mustamlakachilar senzurasini, ikkinchi tomondan, yetarli mablag‘ bo‘lmagani sabab to‘xtatilgan.

“Oyina” haftalik jurnal bo‘lib, o‘zbek va tojik tilidagi maqolalar berib borilgan. Uning obunachilari nafaqat Turkiston, balki Kavkaz, Tatariston, Eron, Afg‘oniston, Hindiston va Turkiyada ham bor edilar. 1915-yilgacha nashr qilingan jurnalda Turkiston aholisining haq-huquqi, tarixi, til-adabiyot masalalariga bag‘ishlangan g‘oyat muhim maqolalar, bahslar berib borilgan. Ayniqsa, til masalasi muharrirning hamisha diqqat markazida turgan. Mahmudxo‘ja Behbudiy millat taraqqiysi uchun bir necha tilni bilishlikni shart deb hisoblagan.

Mahmudxo‘ja Behbudiy millat ziyolilaridan Abdurauf Fitrat, Siddiqiy, Hoji Muin, Akobir Shomansur, Muhammad Said, Saidrizo Alizoda, Saidahmad Vasliy, Tavallo, Sadridin Ayniy, Hakim Buxoriy, Niyoziy Rajabzodaning maqolalari va she‘rlarini “Oyina” sahifalarida chop etib borgan. Nashr yosh qalamkashlar, bo‘lg‘usi adib va ma‘rifatparvarlar uchun tajriba maydoni vazifasini ham o‘tagani ma‘lum.

Behbudiy safar chog‘ida ko‘p ajoyib hodisalarga guvoh bo‘ldi, yangi maktab haqidagi qarashlarini mustahkamlaydi. Uning tashabbusi va g‘ayrati bilan 1903-yilda Samarqand atrofida Halvoyi (S. Siddiqiy), Rajabamin (A. Shakuriy) qishloqlarida yangi maktablar tashkil topadi. Adib ushbu maktablar uchun darsliklar tuzishga kirishadi. Ketma-ket uning «Risolai asbobi savod» (1904), «Risolai jug‘rofiyai umroniy» (1905), «Risolai jug‘rofiyai Rusiy» (1905), «Kitobat-ul atfol» (1908),

“Amaliyoti islom” (1908), “Tarixi islom” (1909) kabi kitoblari paydo bo‘ladi. Behbudiy umri davomida “Turkiston viloyatining gazetasi”, “Tujjor”, “Samarqand” gazetalari va “Oyina” jurnalida yuzlab maqolalar yozgan. Ularda millat va Vatan, jamiyat va axloq haqidagi qarashlarini ifoda etgan. “Risolai asbobi savod” (1904), “Risolai jug‘rofiyai umroniy” (1905), “Risolai jug‘rofiyoyi Rusiy” (1905), “Kitobat ul-atfol” (1908), “Amaliyoti islom” (1908), “Tarixi islom” (1909) kabi darslik va qo‘llanmalar muallifi hamdir. Mahmudxo‘ja Moskva, Peterburg, Qozon, Ufa, Nijniy Novgorodda bo‘ladi. Bular sayohat emas, xizmat safari edi. Masalan, Nijniy Novgorodda 1906-yilning 23-avgustida Rusiya musulmonlarining turmush va madaniyati muammolariga bag‘ishlangan qurultoy chaqiriladi. Behbudiy bu qurultoyda Turkistonlilar guruhini boshqaradi va katta nutq so‘zlaydi. Behbudiy nazarida ma‘rifat uchun birgina maktab kifoya qilmasdi. Zamon va dunyo voqealari bilan tanishib bormoq, millat va Vatanning ahvolidan, kundalik hayotidan ogoh bo‘lmoq kerak edi. Binobarin, millat uchun shunday oyna kerak ediki, unda u o‘z qabohatini ham, malohatini ham ko‘ra olsin. Mana shu ehtiyoj va zarurat Behbudiyning teatr va matbuot sari boshladi. “Padarkush” shu tariqa maydonga keldi. Xullas, 1911-yilda yozilgan “Padarkush” dramasi 1913-yildagina bosilib chiqadi. Kitob jildidagi «Borodino jangi va Rusiyaning fransuzlar bosqinidan xalos bo‘lishining yubiley sanasiga bag‘ishlanadi», degan yozuv va uning Tiflis senzurasining ruxsati bilan chop etilishi shuni ko‘rsatadiki, ish oson ko‘chmagan. Pyesa bosilib chiqqandan keyin ham uni sahnaga qo‘yish uchun yaqin bir yil vaqt ketdi. Muallif bu haqdagi xatlarga javoban kinoyaomuz: “Turkistonda bekor odam yo‘qki, xalq uchun ishlasa. Bekor kishi yo‘qki, teatru sahnasiga chiqib, “masxarabozlik” qilsa”, deb yozgan edi. M.Behbudiy milliy til masalasiga katta e‘tibor qaratdi. *“Agarda til va adabiyotimizni muhofaza qilmay, anga ajnabiy lug‘at va so‘zlarni qo‘sha bersak, biroz zamonda til va milliyatimizni yo‘qoturmiz. Milliyatimizni yo‘qotganda diyonatimiz o‘z-o‘zi ila albatta, yo‘qolur”*, deb yozadi muallif va *«Bas, bizg‘a tilimizni ajnabiy so‘zlardan muhofaza qilmoqlik eng birinchi muhim bir vazifadur»*, deb xulosa chiqaradi. Jurnalning 1915-yil 11-12-sonlarida bosilgan Behbudiyning “Til masalasi” maqolasida tillarning o‘zaro munosabati haqidagi bahs davom etadi. Ulug‘ ma‘rifatchi tillarning bir-biridan o‘rinli lug‘at olishini tabiiy jarayon deb qaraydi. Eng boy tillardan bo‘lgan inglizchaning ham “o‘n minglar ila begona lug‘atlarni majburan olganligini” dalil qilib ko‘rsatadi va masalaning boshqa jihatiga – yagona adabiy til, til birligiga diqqatni qaratadi. 2020-yilda xalqimiz tarixining murakkab damlarida, ma‘rifat mash‘alasini baland ko‘tarib chiqqan ulug‘ alloma va jamoat arbobi Mahmudxo‘ja Behbudiy tavalludining 145-yilligi keng nishonlanadi. Mutafakkirning ilmiy, ijodiy, pedagogik faoliyati va merosi alohida ahamiyatga molik. XX asr o‘zbek adabiyoti va san‘atida, ijtimoiy-siyosiy

jarayonlarida faol ishtirok etgan, millat ma'rifati, ozodligi, hurligi yo'lida mardonavor kurashgan bu ulug' allomaning sermashaqqat va sermahsul faoliyati tarix sahifalaridan mangu o'rin egalladi, avlodlar uchun ibrat maktabi bo'lib qoldi. 1919-yili Favqulodda komissiya ayg'oqchilari yordamida Shahrisabz bekligida qo'lga olingan. Oradan taxminan ikki oy o'tgach, Qarshiga keltirib zindonga tashlangan. Bir necha kundan so'ng Qarshi begi Tog'aybekning buyrug'i bilan yordamchisi Nuriddinxo'ja Og'aliq Ahmadxo'ja o'g'li tomonidan zindon yaqinidagi "podsholik chorbog'i"da o'ldirilgan. Mahmudxo'ja Behbudiyning qatl qilingani Samarqandda bir yildan keyin ma'lum bo'lgan. Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Sadridin Ayniy va boshqa shoirlar unga atab marsiyalar yozganlar.

Keyinchalik Mahmudxo'ja Behbudiyning Samarqandda faoliyat yuritayotgan shogirdlari, safdosh va maslakdoshlari uning qabrini izlab topish, qotillarni aniqlash harakatiga tushganlar. Ular "Samarqand komissiyasi" sini tuzib, Qarshiga kelganlarida, bu paytda ushr-soliq nazorati idorasining boshlig'i bo'lib olgan Nuriddin Og'aliq ularning faoliyatiga yo'l qo'ymagan. Qarshi shahridagi hukumat a'zolari esa uning xohish-irodasiga qarshi chiqolmaganlar.

Xulosa qilib aytganda Mahmudxo'ja Behbudiy ma'rifatparvarlar uchun tajriba maydoni vazifasini o'tagan, milliy -ma'naviyat rahnamosi bo'lgan, doimo yoshlarni va ularning kelajigini o'ylagan, barchani til bilishga, ilm olishga chorlagan. Maktablar ochilishini va barchani tahsil olishga bilimli bo'lishini istagan va harakat qilgan. Uning yozgan asarlari risola va she'rlarida adibning vatanga fidoiyligi ko'rinib turadi, yagona adabiy til, til birligiga diqqatni qaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Begali Qosimov "Tanlangan asarlar." // "Ma'naviyat" nashriyoti: 2009 yil.
2. Mahmudxo'ja Behbudiy "Tanlangan asarlar." Toshkent: Ma'naviyat 1997-yil (1-nashr), 1999-yil (2-nashr).
3. Mahmudxo'ja Behbudiy "Padarkush" // "Sharq yulduzi" jurnali, 1989, 7-son.
4. Mahmudxo'ja Behbudiy "Ehtiyoji millat" // "Sovet O'zbekistoni" gazetasi // 1989.
5. Mahmudxo'ja Behbudiy "Bayoni haqiqat" // "Fan va turmush". 1992, 5-son.
6. Behbudiy. "Yoshlarga murojaat", "Ikki emas, to'rt til lozim". "Tafakkur" jurnali, 1994, 1-son.
7. Behbudiy. Tanlangan asarlar. T.: Ma'naviyat, 1997, 1999. (ikkinchi nashri)
8. Ahmedov S. O'limdan qo'rqmagan mutafakkir. «Sovet O'zbekistoni san'ati», 1989, 2-son.
9. Rizaev Sh. «Padarkush» yohud Samarqand tarixidan lavhalar". «Vatan» gazetasi, 1994, 39-son.